

УДК 821.161.2.09Матіос(045)

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2023-205-9>

МАРІЯ МАТІОС У МЕГАТЕКСТІ: ПРОБЛЕМА МОДЕЛЮВАННЯ ПСИХОСВІТУ

MARIA MATIOS IN THE MEGATEXT: THE PROBLEM OF MODELING THE PSYCHOWORLD

Івашина О.О.,

orcid.org/0000-0001-6504-1514*аспірантка кафедри української філології та журналістики
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка*

У статті досліджується проблема моделювання психосвіту Марії Матіос. Значна зацікавленість читачів її доробком і глибокий інтерес науковців до психологізму прози підкреслюють складність і багатовимірність її художнього світу. Для повного осягнення смислових інтенцій творів письменниці важливим є створення цілісних уявлень про психосвіт авторки, який є вагомим джерелом художності й ключем до глибинної інтерпретації. У межах розвідки запропоновано застосування методології психопоетики з розширенням вектору уваги на світогляд мисткині, що розкривається через ціннісні орієнтації, маніфестовані в її психоавтобіографії.

Теоретична частина статті представляє еволюцію поглядів на дослідження особистості письменника та новітні зразки літературознавчих напрацювань із застосуванням психопоетикального підходу. Одним із завдань є розширення поняття «мегатекст» відповідно до обсягу психоавтобіографічного матеріалу Марії Матіос. Згідно з психопоетикальним підходом, письменниці розглядається не як об'єкт дослідження, а як активний суб'єкт творення.

Запропоновано модель аналізу психосвіту Марії Матіос на прикладі її книги «Вирвані сторінки з автобіографії», яку можна вважати цікавим поєднанням мемуаристики й публіцистики авторки. На цьому матеріалі представлено огляд ключових ціннісних орієнтирів, пов'язаних зі ставленням до людей, родини та власного призначення. Хронологічний порядок розділів книги дає змогу простежити витoki й динаміку формування психічних феноменів і їх наслідки для майбутнього становлення письменниці.

Зі змісту «Вирваних сторінок з автобіографії» можна зробити висновки про підвищену здатність М. Матіос до емпатії, уважність до людського горя, загострене почуття справедливості, на які впливають спадкові чинники, виховання й компенсаторний механізм, вироблений в ідеологічних рамках Радянського Союзу.

Ключові слова: психопоетика, психосвіт, мегатекст, автобіографія, світогляд, Марія Матіос.

The article examines the problem of modeling the psychological world of the contemporary writer Maria Matios. The significant interest of readers in her works and the deep interest of scholars in the psychology of prose emphasize the complexity and multidimensionality of her artistic world. In order to fully comprehend the semantic intentions of the writer's works, it is important to create a holistic view of the author's psychological world, which is an important source of artistry and the key to deep interpretation. This study proposes to apply the methodology of psychopoetics with the expansion of the vector of attention to the artist's worldview, which is revealed through the value orientations manifested in her psychoautobiography.

The theoretical part of the article presents the evolution of views on the study of the writer's personality and the latest examples of literary studies using the psycho-poetic approach. One of the tasks is to expand the concept of "megatext" in accordance with the volume of psychoautobiographical material by Maria Matios. According to the psycho-poetic approach, the writer is considered not as an object of research, but as an active subject of creation.

The article proposes a model for analyzing Maria Matios's psycho-world on the example of her book "Torn Pages from an Autobiography", which can be considered the quintessence of the author's memoirs and journalism. This material provides an overview of the key value orientations related to the attitude towards people, family, and one's own purpose. The chronological order of the book's chapters allows us to trace the origins and dynamics of the formation of mental phenomena and their consequences for the writer's future development.

From the content of "Torn Pages from the Autobiography", we can draw conclusions about Matios's increased capacity for empathy, attentiveness to human grief, and a heightened sense of justice, which are influenced by

hereditary factors, upbringing, and a compensatory mechanism developed within the ideological framework of the Soviet Union.

Key words: psychopoetics, psychoworld, megatext, autobiography, worldview, Maria Matios.

Постановка проблеми. Місце творчості Марії Матіос у сучасному літературному процесі визначається складністю й багатовимірністю її художнього світу. У її творах представлено як національну проблематику, так і загальнолюдську, що стосується кожної особистості. Імовірно, це одна з передумов значних досягнень мисткині в літературному полі, де її творчість, завдяки універсальності зображених тем, є предметом зацікавлення широкого кола читачів і дослідників. Її художній хронотоп наповнюють персонажі – носії цілого комплексу національних рис та індивідуальних психічних феноменів. Гіпотетично в них також прочитуються риси особистісного психічного буття авторки, адже художні образи митця, згідно з психологоспрямованим літературознавством, органічно є прямим породженням її психосвіту. У цьому разі для коректного усвідомлення художніх смислів творів Марії Матіос і повномірного сприйняття авторського задуму варто окреслити риси психосвіту мисткині, оскільки дослідження творчості письменника має бути сумірним з уявленням про його особистість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистість письменника завжди мала значний вплив на його творчість. Однак до XIX століття це не було вагомим фактором під час визначення літературознавцями художності твору переважно тому, що основою художності була міметична поетика, яка орієнтувалася на досконале відтворення реального світу. Утім з появою біографічного методу, який започаткував Ш. Сент-Бев, а продовжили Е. Геннекен та І. Франко, з'явилася тенденція до аналізу й оцінювання літературного твору з погляду на письменника. Зримим зверненням до психіки митця й новим етапом дослідження її зв'язку з творчістю став психоаналіз. Специфіку взаємодії цієї доктрини з літературою відображено в напрацюваннях Н. Зборовської [3].

Методологічну основу дослідження викладено в праці С. Михиди «Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника» [5]. Сьогодні варто звернути увагу також на праці Я. Даценко [2], І. Скляр [8] та інші, що послуговуються методологією психопоетики, за якої на перший план висувається психічне як джерело художності автора.

Мета дослідження. У статті маємо на меті розширити поняття «мегатекст» з урахуванням специфіки дослідження сучасної письменниці Марії Матіос і представити доречно, на нашу думку, модель аналізу психосвіту авторки на прикладі її книги «Вирвані сторінки з автобіографії». Широкий публіцистичний доробок письменниці буде розглядатися в подальших дослідженнях, однак у межах розвідки зосередимося на художній автобіографії як принципово новому розумінні мемуарного матеріалу. Підстави до таких міркувань надає те, що «Вирвані сторінки з автобіографії» містять добірку як власне спогадів, так й есеїв, промов, дописів Марії Матіос, тому є значимою для психопоетикальних досліджень частиною мегатексту.

Виклад основного матеріалу. Під час вивчення внутрішнього світу митця, можна зіткнутися з питанням, «що чи кого ми шукаємо» (С. Михида). За логікою наукових досліджень, якщо предмет – це складник (а психічне – це одна зі сфер буття людини), то об'єкт – це ціле (у нашому випадку – письменник). Чи варто об'єктивізувати автора, якщо це жива особа? Це питання є досить дискусійним у літературознавстві. Доречним буде згадати твердження М. Фуко про «смерть автора» й можливість за певних умов обійтися без посилань на письменника [10, с. 445], але сам дослідник при цьому визнає, що несправедливо обмежувати роль автора, здатного творити не тільки текст, а й дискурс, і сам удається до вживання терміна «суб'єкт» щодо письменника [10, с. 451].

Відповідно до психопоетикального підходу, успіхів у дослідженні особистості митця можливо досягти лише за умови усвідомлення його як суб'єкта творення, тому що письменник сам бере активну участь у втіленні внутрішнього світу в тексті. З огляду на те що ми вивчаємо

мегатекст Марії Матіос, яка жива й постійно розширює свій доробок, її тим паче можна розглядати як активного суб'єкта творення.

Якщо в разі ретроспективного дослідження особистості автора беруться до уваги такі джерела: спогади, листи, автобіографії, щоденники, сповіді тощо, а також художні твори, де прямо чи опосередковано залишені «сліди» його особистості, то під час дослідження творчої особистості нашої сучасниці ми маємо дещо змінити підхід з урахуванням специфіки сучасних майданчиків для трансляції власної позиції й разом із тим відсутністю ретроспективного осмислення життя й творчості митця, як це можливо, наприклад, із Григором Тютюнником [2].

Це спонукає нас до розширення обсягу матеріалу для психопоетичних досліджень, оскільки Марія Матіос – не лише талановита майстриня слова, а й активна суспільна й політична діячка, що транслює свої думки й погляди на широкий загал, які мають бути враховані в разі спроб наблизитися до її психосвіту, оскільки «митець існує й поза текстом, точніше кажучи, і в інших текстах» [5, с. 9].

Важливу роль під час психопоетичного дослідження Марії Матіос продовжують відігравати психоавтобіографічні матеріали у вигляді особистих, суб'єктних мемуарів. Серед них вирізняємо «Приватний щоденник» про події Майдану та «Кулінарні філії», де авторка поєднує кулінарні рецепти з історіями із життя, а також ліричними відступами на різноманітну тематику. Однак особливу роль відіграє художня автобіографія «Вирвані сторінки з автобіографії» – визначальний об'єкт дослідження, на матеріалі якого ми спробуємо побачити штрихи до **особистості** та її **психосвіту**.

Для психопоетичного підходу характерними є такі категорії, як психоавтобіографія й мегатекст. Важливо, що ми при цьому розглядаємо не образ автора, а його психологічний портрет, тобто особистість, ураховуючи психофізіологічну сферу буття людини (темперамент, характер, спрямованість), а також звертаючи увагу на особливості емоційної сфери психіки індивіда [5, с. 27].

Пропонуємо зосередитися на особливостях формування й функціонування психічної та емоційної сфери письменниці й доповнити ці форманти категорії **особистість** концептом **світогляд** для цілісного розуміння психосвіту М. Матіос як нашої сучасниці, котра активно реагує на суспільні й геополітичні зрушення та має певну громадську позицію. При цьому обсяг матеріалу дає змогу нам розглянути ці індивідуальні особливості в динаміці, адже для світогляду характерна змінність залежно від зовнішніх обставин і внутрішніх стимулів розвитку.

На думку З. Фрейда, «світогляд – це інтелектуальна структура, яка цілісно пояснює всі проблеми нашого існування на підставі певної вищої гіпотези, причому жодного питання не залишається відкритим і все, що становить наш інтерес, посідає своє місце». Однак навіть сам психоаналітик зазначає, що це належить радше до «ідеальних прагнень людства», оскільки найбільш раціональний, на думку науковця, науковий світогляд притаманний не всім [9, с. 529].

Світогляд, на думку К. Г. Юнга, значно ближче до світу ідей, адже це – щось міцно укорінене в психології людини (близьке до поняття «установка»), значною мірою несвідоме й зумовлене культурним контекстом утворення. Світогляд – це ключовий елемент особистості, що має вагоме значення в управлінні її сприйманням і здійсненні вибору. Світогляд тісно пов'язаний зі свідомістю, або, радше, з усвідомленням навколишнього світу. К. Г. Юнг актуалізує релігійний світогляд і зіставляє будь-який світогляд із релігійними доктринами, котрі не є суто інтелектуальними побудовами, а містять емоційний досвід [11].

Ця концепція є ближчою для нас у спробах осягнути творчу постать Марії Матіос, але існує потреба в певних вимірах, критеріях оцінювання й аналізу. Якщо взяти до уваги зазначені визначення світогляду, то можна дійти висновку, що це певна призма бачення світу, породжена різними факторами. Так формується ціннісне ставлення людини до навколишньої дійсності, детерміноване ціннісними орієнтаціями. Огляд психологічних джерел [6; 7] дає нам підстави для використання є підходу Ф. Клакхон та Ф. Стрідбека, що допоможе виокремити певні

концепти, ставлення до яких потенційно можливо виокремити в мегатексті письменниці, що наблизить до здатності поглянути на світ її очима, а саме такі ціннісні виміри: природа людини, ставлення людини до природи, ставлення людини до навколишніх, спрямованість діяльності людини й орієнтація на час (минуле, теперішнє, майбутнє) [7, с. 175].

Проаналізуємо як приклад ключові аспекти особистості та її світогляду, які викладено Марією Матіос у книзі «Вирвані сторінки з автобіографії». Матеріал у виданні представлено в калейдоскопічному форматі, адже перед нами збірка есеїв, статей, промов і виступів, які вже десь публікувалися або створені суто для цієї книги. Однак письменниця намагається дотримуватися хронологічної послідовності, починаючи від першого спогаду з трирічного віку, що дає змогу простежити динаміку формування індивіда, впливи середовища, а також авторську перцепцію подій минулого, оскільки Марія Матіос представляє читачеві власну рефлексію тих чи інших епізодів із життя.

Важливі світоглядні орієнтири закладаються ще в ранньому віці формування психіки. Вагомим для письменниці є період, що, імовірно, поклав початок її розвитку як особистості. Хронологічно він збігається з найбільш ранніми усвідомленими згадками минулого. Письменниця згадує про свою витівку з утечею від бабусі як *«найбільш гострий спогад-видиво»*, що залишається актуальним для Марії Матіос навіть через багато років, адже втілює її ще нічим не вгамовану дитячу безпосередність, бешкетництво, прагнення отримати від «Планети Життя» все, що вона забажає: *«Тепер я розумію: саме той біг босоніж снігом не тільки не атрофував мою впертість, але назавжди загартував рецептори болю. Без того бігу я ніколи б не стала тією, ким я є»* [4, с. 10–11]. Це асоціюється в письменниці зі свободою, яскравими відчуттями від колочого снігу, азартом від болю та самого факту витівки й подальшою хворобою, що породила відразу кілька наслідків: неможливість ходити до дитячого садка, тому зростання на самоті, що сприяє заглибленню дитини у внутрішній світ і розвитку *активної уяви*. На думку Е. Берна, самотня людина може структурувати час у два способи: активність і фантазія [1, с. 36].

Утім можна припустити, що цей епізод уплинув не лише на становлення дівчинки як творчої й незалежної особистості, а й на фіксацію гендерних ролей і моделі поведінки, за якої можна проявляти непослух і хуліганство, але при цьому варто пам'ятати про обережність і можливе покарання від батька як маскулінної структури, але не від жінки, бо бабця Василина нічого не змогла вдіяти з Марічкою. *«А ще я встигну назавжди запам'ятати, як тоді вперше і востаннє в житті татовий ремінь трохи розігрів задубіле на морозі моє срачення під речитатив найжалісливішої на світі бабусі Василини перед сином («Не бийте, Василю, малу холеру...»), і свої намертво стиснуті зуби (аби лише не заплакати!)...»* [4, с. 10].

Відображена цими спогадами динаміка формування психіки, на думку авторки, сотворили *«культ співчуття до всіх, кого болить»* [4, с. 9]. Марія Матіос згадує, що гіркі сльози в неї викликали й радянські сентиментально-героїчні наративи, адже тодішня дівчинка не усвідомлювала ідеологічне навантаження цих історій і кількість жертв, що лишилися поза об'єктивом, але *«серце розривалося на дрібні осколки від жалю до людей, що натурально страждали на сцені»*. Письменниця акцентує увагу на тому, як їм «душе-травмуюче» розповідали викривлені на користь ідеології історії про так званих героїв Радянського Союзу, демонстрували їх на театральній сцені зі спецефектами, від чого вона, тоді ще маленька дівчинка, плакала, почувалася беззахисною, шукала маминої підтримки. Марія Матіос визнає, що всієї правди вона тоді не знала, а просто співчувала зображеним стражданням як цілком здорова й чутлива дитина [4, с. 11–12].

Утім усвідомлене зло, знане в обличчя, також здатне викликати в письменниці співчуття. Після переїзду в Розтоки сім'я Матіос зіткнулася з ворожим ставленням сусідів на прізвисько Петріцькі, які постійно завдавали шкоди й навіть отруїли собаку, що болісно вмирав на очах шестирічної дівчинки. Марія Матіос важко це пережила, про що свідчать яскраві й натуралістичні спогади, але після цього взимку знайшла в собі сили допомогти «ненависній» сусідці врятуватися від снігу, що впав з даху. Письменниця відзначає певні вагання перед цим учин-

ком, адже в той час гостро згадалася смерть собаки, але жаль до іншої людини переміг, незважаючи на заподіяне родиною тієї зло. Це було усвідомлене рішення, прояв жалості й милосердя, а також зафіксоване *«потоптане перше зло в собі»* [4, с. 18].

Подібні згадки з раннього віку дають змогу охарактеризувати такі ціннісні виміри світогляду письменниці, як ставлення до людей з близького й далекого оточення. Ідеологічне для Марії Матіос залишається на другому плані після сутнісного, світоглядно-емпатійного. Попри радянський вплив і тенденції до дегуманізації, у світогляді письменниці домінують загальнолюдські цінності. Ще з дитинства вона здатна гуманно співчувати всьому живому, про що свідчать її вчинки. Крім цього, варто виокремити здатність проявляти милосердя й до зла, що виявиться у творчості мисткині. Це стосується також прототипів її історій: *«Я завжди жалію того, хто став персонажем моєї розповіді»* ... *«Своїм письмом я не маю права зашкодити ні тим, хто мені довірив, ні тим, про кого довірили»* [4, с. 327].

Як бачимо, Марія Матіос у «Вирваних сторінках з автобіографії» транслює *емпатію* та *прагнення до добра* іншим людям. Сама письменниця пояснює цю здатність до співчуття спадковістю. Можна вважати, що саме глибока емпатія сьогодні допомагає прозі Марії Матіос так само викликати сильні емоції в читача, що може стати предметом подальшого наукового дослідження.

Якщо продовжувати пошук джерел формування психіки письменниці в дитинстві, то варто звернути увагу на шкільні роки. Марія Матіос зростала дуже чемною і старанною дитиною, не схильною до бунтарства чи хуліганських витівок у сім'ї вчительки історії та завуча місцевої школи Павліни (авторський правопис збережено – *О. І.*) Власівни Матіос і Василя Онуфрійовича Матіоса (мали однакове прізвище й до одруження). Одна з глав книги називається «Ода», її присвячено Василю й Павліні як прикладу подружньої вірності й батьківства, утім Марія Матіос згадує, що їхніми з братами успіхами пишаються «мовчки і стримано», а за помилки «по голові не гладять», що може вказувати на недостатню емоційність щодо дітей (і дорослих), для яких важливо отримувати схвалення й інші емоційні або сенсорні транзакції, як це називає Е. Берн. Це часто спонукає до більш старанного навчання, роботи або творчої діяльності, щоб компенсувати нестачу уваги й умовних соціальних «погляджувань» [1, с. 31].

Дівчинка гарно вчилася, посідала призові місця *«на районних, обласних і навіть республіканських олімпіадах»*, а також здобула *«перше місце в СРСР серед учнівських творів російською мовою»* [4, с. 45]. Це визначило її здобутки й старанне ставлення до навчання в шкільні та юнацькі роки в академічному середовищі Радянського Союзу, а потім дало привід до осуду за членство в комуністичній партії й діяльність у рамках радянської ідеології, оскільки молода Марія Матіос змушена була вдаватися до адаптивних учинків, як, наприклад, цитування вірша про *«Кремлівські зорі»* чи *«ненависть до отих «клятих небачених убійників-націоналістів»* [4, с. 50]. Однак однією з причин цього може бути дитяча травма, яку отримала дівчинка *«у класі п'ятому-шостому»* на громадському суді над *«буржуазним фашистсько-німецьким націоналістом»* перед *«набитим-набитісіньким клубом»*, що формувало почуття беззахисності перед натовпом і страх публічного приниження, яке можна було отримати від, здавалося б, рідного оточення, адже той чоловік *«був із нашого села. Працював у колгоспі»* [4, с. 50].

Утім *рід і сім'я* для Марії Матіос завжди були понад ідеологією, тому авторка згадує своє неприйняття радянських історій про «героїзм» Павлика Морозова. Письменниця описує свої стресові спогади про введення радянських військ у Чехословаччину і страх за батька, якого могли мобілізувати як резервіста, і загальне відчуття напруження, що відчувалося навіть у дитинстві через природну здатність до антиципації: *«Та щось у повітрі витає не те... Щось діється – розумію маленькою голівкою»* [4, с. 19]. Цей страх перед війною й передчуття її початку теж залишається з авторкою з дитячого віку та знайдуть відображення в її творах, які в більшості своїй не про війну, але вона завжди десь поруч (*«Майже ніколи не навпаки», «Черевички Божої Матері»*).

Висновки. Мегатекст Марії Матіос представлено широким колом художніх, автобіографічних і публіцистичних матеріалів, які дають змогу досягнути її психосвіт у різноманітних аспектах із застосуванням тих чи тих психологічних підходів. Вивчення внутрішнього світу митця вкрай важливе для усвідомлення глибинних смислів його творчості й джерел художності. Щоб наблизитися до розуміння психіки творчої особистості, варто окреслити модель предмета наукової розвідки – психосвіту особистості, тобто ключові елементи або концепти, які його утворюють. На прикладі психоавтобіографічного матеріалу Марії Матіос «Вирвані сторінки з автобіографії» ми розглянули особливості формування особистості, чинники, що вплинули на її становлення, а також ціннісні орієнтації письменниці як складник її світогляду, що дало змогу розширити психопоетикальну методологію дослідження мегатексту письменника. Відповідно до роздумів і спогадів Марії Матіос, можна зробити висновки про посилену здатність до емпатії, уважність до людського горя й загострене почуття справедливості. Ці риси є наслідком спадковості, виховання, а також компенсаторним механізмом, що виник після зростання та початку діяльності в ідеологічних рамках Радянського Союзу. Осягнута проблема має перспективи подальших досліджень у напрямі характеристики інших світоглядних орієнтирів письменниці, які вона транслює в художньому та публіцистичному доробку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Берн Е. Ігри, у які грають люди / пер. з англ. К. Меньшикової. 3-є видання. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2019. 256 с.
2. Даценко Я. Психопоетика творчості Григора Тютюнника : дис. ... канд. філол. наук / Центрально-український державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка ; Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2019. 214 с.
3. Зборовська Н. Психоаналіз і літературознавство. Київ : Академвидав, 2003. 392 с.
4. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії. Львів : ЛА «Піраміда», 2011. 368 с.
5. Михида С. Психопоетика українського модерну: Проблема реконструкції особистості письменника : монографія. Кіровоград : Поліграф-Терція, 2012. 357 с.
6. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Максименка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/32309683.pdf> (дата звернення: 16.03.2023).
7. Рибак О. Особливості класифікації культурно-ціннісних орієнтацій. *Психологічний часопис*. 2017. № 6 (10) С. 173–185. URL: <https://apsijournal.com/index.php/psyjournal/article/download/178/126> (дата звернення: 15.03.2023).
8. Скляр І. Психопоетика творчості Валер'яна Підмогильного : дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2012. 234 с.
9. Фройд З. Вступ до психоаналізу. Нові висновки / переклад П. Тарашук. Київ : Навчальна книга – Богдан, 2021. 552 с.
10. Фуко М. Що таке автор? *Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.* / за ред. М. Зубицької. Львів : Літопис, 1996. С. 444–456.
11. Jung C.G. *Modern man in search of a soul*. New York, NY : Routledge. 2001. 264 p.